

суального права с учетом международных и европейских стандартов судопроизводства, практики Европейского суда по правам человека.

Ключевые слова: реформа уголовной юстиции, Уголовно-процессуальный кодекс, форма уголовного судопроизводства, уголовно-процессуальная форма, суд присяжных.

Summary

Kivalov S. V. An Important Stage of Criminal Justice Reform: the New Criminal Procedure Law of Ukraine. Article.

The article deals with the problems of modernization the criminal-procedural legislation of Ukraine. Conceptual directions of reforming the criminal procedural law in accordance with international and European standards of justice, the European Court of Human Rights have been identified.

Keywords: reform of criminal justice, the Criminal Procedure Code, the form of criminal procedure, criminal-procedural form, the jury.

УДК 347.99 (477):(347.91)95+343.13

Л. І. Фесенко

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВИХ ПАЛАТ ВИЩОГО СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО СУДУ УКРАЇНИ З РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ І КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ

Оновлення законодавства про судоустрій і статус суддів стало серйозним реформаторським кроком до утвердження суду в суспільстві як дієвої державної інституції. Новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. передбачив низку новел, зокрема, створення нового судового органу — Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі — ВССУ [1]). У зв'язку з цим відповідно до п. 23 ч. 1 ст. 106 Конституції України, ст. 19 та п. 1 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Указом Президента України від 12 серпня 2010 р. № 810/2010 у системі судів загальної юрисдикції з 1 жовтня 2010 р. було створено ВССУ, який розпочав свою діяльність з 1 листопада 2010 р. Цей суд є касаційною інстанцією у цивільних та кримінальних справах, а це означає, що з першого дня свого функціонування на нього припадає значне навантаження.

На сьогодні ВССУ проходить етап становлення, що потребує вирішення низки організаційно-правових проблем. Питанням діяльності вищих судових органів займалися такі вчені, як В. Беляневич, С. Глущенко, С. Ківалов, А. Осетинський, О. Пасенюк, Д. Притика, В. Сердюк, В. Стефанюк та інші, проте проблеми становлення та функціонування ВССУ ще не були предметом комплексного наукового дослідження, що й визначає актуальність обраної теми.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів», зокрема в частині регламентації правового статусу ВССУ, містить низку неузгоджених та суперечливих питань діяльності його структурних судових підрозділів, дослідження проблем функціонування яких і є метою статті.

Відповідно до положень ч. 4 ст. 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у вищому спеціалізованому суді утворюються судові палати з розгляду окремих категорій справ у межах відповідної судової юрисдикції. Обраний законодавцем організаційний підхід потребує уточнення. Згідно із рішенням зборів суддів ВССУ від 26 жовтня 2010 р. за пропозицією Голови суду утворено судові палати у цивільних та у кримінальних справах. Але проблема полягає в тому, що Закон передбачає утворення палат саме для розгляду окремих категорій справ у межах відповідної, як можна розуміти, однієї судової юрисдикції.

Судові палати у Вищому господарському суді України та Вищому адміністративному суді України утворені в межах однієї юрисдикції — відповідно господарської та адміністративної. Щодо ВССУ, то, на наш погляд, законодавець, визначивши у його складі дві юрисдикції, не обмежив збори суддів в утворенні інших судових палат, а навпаки залишив перспективу для реалізації альтернативного вирішення питання про утворення палат саме у межах цивільної та кримінальної юрисдикцій. Тому не виключено, що на підставі аналізу судової статистики та оцінки навантаження на суддів у майбутньому виникне необхідність утворення, наприклад, судових палат із розгляду посадових злочинів, у справах неповнолітніх або у сімейних, трудових, земельних справах тощо. На нашу думку, такий підхід відповідає приписам ч. 4 ст. 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і не суперечить практиці утворення судових палат в інших вищих спеціалізованих судах.

За змістом ст. 32 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» ВССУ має такі повноваження: 1) розглядає справи цивільної та кримінальної юрисдикцій у касаційному порядку відповідно до приписів ЦПК України і КПК України; 2) аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику; 3) надає методичну допомогу судам нижчого рівня з метою однакового застосування норм Конституції та законів України у судовій практиці на основі її узагальнення та аналізу судової статистики; 4) дає місцевим загальним судам, які розглядають цивільні і кримінальні справи, справи про адміністративні правопорушення, та апеляційним судам з розгляду цивільних і кримінальних справ, справ про адміністративні правопорушення рекомендаційні роз'яснення з питань застосування матеріального та процесуального законодавства щодо вирішення справ відповідних юрисдикцій; 5) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Розгляд справ цивільної та кримінальної юрисдикцій у касаційному порядку покладено на відповідні судові палати ВССУ. Повноваження судових палат законом прямо не передбачаються, тому для визначення кола виконуваних ними (тобто їх суддями) обов'язків необхідно враховувати положення ст. 32 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо відповідних повноважень вищого спеціалізованого суду, ст. 33 щодо окреслення повноважень судді та ст. 36, яка унормовує діяльність пленуму суду.

Таким чином, на судові палати покладається виконання таких обов'язків: 1) здійснення судочинства у справах, віднесених до їх відання, в порядку, встановленому процесуальним законом; 2) аналіз судової статистики та ви-

вчення й узагальнення судової практики; 3) підготовка проектів постанов пленуму суду; 4) здійснення інших повноважень, передбачених законом. Виходячи з наведеного, можна сконструювати авторську дефініцію поняття «судова палата» — це структурний підрозділ Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, що утворюється зборами суддів за пропозицією голови суду з метою здійснення правосуддя в рамках цивільної і кримінальної процедур за правилами, встановленими відповідним процесуальним законодавством, та для вирішення інших питань, віднесених законом до її компетенції.

За змістом процесуального законодавства судові палати ВССУ здійснюють судочинство колегіально. Стаття 15 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає однією із засад здійснення правосуддя одноособовий та колегіальний розгляд справ. Ця норма сприймається як загальне правило, яке конкретизується у відповідних процесуальних приписах, зокрема щодо складу суду в різних інстанціях, а в аспекті нашого дослідження — на рівні ВССУ. Так, відповідно до ст. 18 ЦПК України цивільні справи у суді касаційної інстанції розглядаються колегіально у складі не менше трьох суддів. Згідно із ст. 17 КПК України розгляд справ у касаційному порядку здійснюється колегіально у складі трьох суддів, а розгляд справ за нововиявленими обставинами — не менше як трьома суддями. Суттєво, що з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» були внесені зміни та доповнення до норм процесуального законодавства, зокрема з питань функціонування в кожному суді автоматизованої системи документообігу, відповідно до якої суддя чи колегія суддів для розгляду конкретної справи визначаються в порядку, встановленому ст. 11-1 ЦПК України та 16-2 КПК України.

Необхідно звернути увагу, що склад суду, побудований за правилами колегіальності чи одноособовості, має як переваги, так і недоліки. Російський дослідник кінця XIX ст. професор Є. В. Васьковський стверджував, що вирішення справ колегією є результатом обміну думок між суддями, результатом зіткнення різних поглядів і різних точок зору з тих же самих питань. Те, що залишено поза увагою одним суддею, може бути помічено іншим; що здається незрозумілим одному, може бути з'ясовано іншим. На думку автора, недоліки роботи одного судді заповнюються перевагами іншого, так що три поганих судді в змозі скласти гарну судову колегію [2, 161]. З іншого боку, під формою колегіальності найчастіше приховується одноособове начало, оскільки під час перегляду судових рішень судом вищої інстанції (в апеляційному та касаційному порядку) справа вирішується фактично не колегією, а суддею-доповідачем, до думки якого приєднуються інші судді колегії. Як зауважив з цього приводу відомий французький юрист І. Бентам, «ряд з 5, 10, 15 суддів являє собою ряд цифр, із яких тільки одна має значення, а інші — нулі, що зменшують значення цієї цифри, оскільки цей зовнішній вигляд участі кількох осіб-суддів у вирішенні справи вселяє голові більше самовпевненості і безтурботності, ніж скільки б він собі дозволив, якби був суддею одноособовим» [3, 40].

Дискусії про переваги чи недоліки одноособового або колегіального розгляду

конкретних справ завжди будуть ґрунтуватися на домінантності суб'єктивного характеру оцінки суддею-доповідачем застосованих судом нижчої інстанції норм матеріального, процесуального права. Разом із тим, на наш погляд, у цьому якраз і вбачається логічність та раціональність поєднання законодавцем одноособовості і колегіальності. Прикладом є прийняття Закону України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо касаційного провадження» від 16 березня 2006 р., яким щодо вирішення питання про склад суду у суді касаційної інстанції регламентовано питання, пов'язані з відкриттям касаційного провадження та відмовою у його відкритті [4, 298]. Отже, поєднання одноособовості та колегіальності як міжпроцесуальних інститутів на рівні суду касаційної інстанції у значній мірі сприймається як фундамент для недопущення узурпації судової влади одним конкретним суддею та створює сприятливі умови для повного, об'єктивного і всебічного вирішення правового спору.

Із метою виконання передбачених нормами процесуального законодавства правил касаційного перегляду судові палати ВССУ при здійсненні судочинства діють колегіально. В цьому аспекті ч. 3 ст. 15 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлено, що персональний склад суду для розгляду конкретної справи визначається автоматизованою системою документообігу за принципом вірогідності розподілу справ під час реєстрації в суді касаційної інстанції касаційних скарг. Частина 4 цієї статті вказує на те, що при визначенні персонального складу суду для розгляду конкретної справи автоматизованою системою документообігу забезпечується врахування ступеня завантаженості кожного судді, спеціалізації, а також вимог процесуального закону. Принагідно наголосимо, що апробованими способами розподілу скарг (справ) європейська юридична спільнота обґрунтовано вважає жеребкування, автоматичний розподіл за алфавітним порядком або інші подібні системи [5, 10 — 11].

У свою чергу ст. 11-1 ЦПК України та ст. 16-2 КПК України уточнюють приписи ст. 15 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» із цього питання. З метою подолання проявів корупції у судах у вказаних нормах законодавцем зроблено акцент на вірогідність розподілу скарг і справ щодо визначення колегії суддів, але критерії такої вірогідності у Законі виписані надто нечітко. І якщо встановити кількість справ, розглянутих суддею на момент розподілу, не є проблемою, то передбачити механізм реалізації інших, не менш важливих, критеріїв складно. Закон, встановивши порядок формування колегіальних складів та вірогідності визначення суддів для розгляду конкретних справ, не дає можливості чітко його дотримуватися, тому приписи ст. ст. 11-1 ЦПК України та 16-2 КПК України потребують уточнення. На нашу думку, така місія може бути виконана відповідними рішеннями зборів суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

У сенсі незалежності та рівності суддів окремо взятого суду практика усталених складів є досить небезпечною. Постійний колегіальний склад поступово «звикає» один до одного, а це вбачається загрозою для неупередженості суддів. Наприклад, у ВССУ зборами суддів визначені колегіальні склади для розгляду справ у відповідних судових палатах. Вони фактично є незмінними, оскільки

ніякої ротації вказаних складів не відбувається. Не передбачено це і законом. Варіантом вирішення проблеми вбачається повноцінна реалізація Положення про автоматизовану систему документообігу суду, згідно з яким справи розподіляються шляхом випадкової вибірки, з урахуванням поточного навантаження на кожного із суддів та інших критеріїв [6].

У діяльності судових палат суду касаційної інстанції окреслюється ще одна проблема — відсутність процесуальної єдності. Кожна судова палата здійснює свою діяльність відокремлено, в межах, установлених нормами відповідного процесуального законодавства. На відміну від багатьох розвинених держав, вітчизняне судочинство страждає від відсутності засад та механізмів вирішення судовими палатами проблемних ВССУ діють за різними касаційними правилами. Виникає питання процесуальної комунікації між вищими спеціалізованими судами та Верховним Судом України загалом в аспекті перегляду останнім рішень судів касаційної інстанції різних юрисдикцій. Вирішення цього питання лежить у площині реалізації матеріальних нормативних конструкцій щодо судового устрою та процесуального наповнення діяльності вищих спеціалізованих судів і Верховного Суду України. З урахуванням практики діяльності ВССУ, вважаємо за доцільне створити у складі суду спеціальний орган з представників різних палат для узгодження і вирішення при розгляді справ спірних питань, з яких окремі склади суддів однієї або різних палат ухвалили або бажають ухвалити неоднакові рішення з аналогічних питань.

Дослідження роботи судових палат в організаційному плані спонукає до проблеми визначення правового статусу їхніх секретарів. Інститут секретаря судової палати є новим у законодавстві про судовий устрій і тому потребує детального вивчення. Відповідно до ч. 4 ст. 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» секретар судової палати призначається зборами суддів вищого спеціалізованого суду за пропозицією Голови суду. Для визначення правового статусу цієї посадової особи необхідно звернути увагу на такі моменти: 1) призначення на посаду зібранням суддів відповідного вищого спеціалізованого суду — зборами; 2) відсутність у Законі посилення на обмеження терміну перебування на посаді та кількості призначень; 3) відсутність вікових обмежень та обмежень щодо тривалості суддівського стажу; 4) виключення посади секретаря судової палати з переліку адміністративних посад в апеляційних та вищих спеціалізованих судах (ч. 1 ст. 20 Закону).

Виходячи з приписів ст. 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», секретар судової палати, фактично будучи старшим серед колег-суддів, виконує ряд організаційно-розпорядчих повноважень. Так, ця посадова особа організовує роботу відповідної палати, що включає в себе планування її діяльності, контроль за правильним і своєчасним складанням звітних документів, які стосуються судової палати, проведення робочих нарад з метою вирішення поточних питань тощо. Контроль секретаря судової палати за здійсненням аналізу та узагальненням практики вирішення справ, віднесених до компетенції палати, на нашу думку, полягає у визначенні ним тематики узагальнень із проблемних питань правозастосування, розподілі навантаження між суддями щодо

їх проведення з урахуванням спеціалізації та специфіки правовідносин, які підлягають вивченню та аналізу, а також у виконанні власне контрольної функції щодо діяльності судді з підготовки узагальнення. Крім зазначеного, суттєвим є питання інформування секретарем судової палати зборів суддів вищого спеціалізованого суду про діяльність вказаного структурного підрозділу. Перелік повноважень секретаря судової палати не є вичерпним, тобто він може здійснювати й інші передбачені законом повноваження.

Істотним недоліком Закону є відсутність механізму звільнення секретаря судової палати з посади. Очевидно, що законодавець надто багато уваги звернув на процедуру оформлення вказаної особи на посаду, але не передбачив у який спосіб та в якому порядку можливою є реалізація її звільнення. У діяльності палати можуть виникати ситуації, коли суддя, призначений на посаду секретаря судової палати, з тих чи інших причин втрачає авторитет серед своїх колег, або за станом здоров'я не в змозі належно організувати роботу вказаного структурного підрозділу суду тощо. За таких обставин порядок звільнення цієї посадової особи має бути законодавчо врегульований.

Ми вважаємо, що за змістом ч. 4 ст. 31 та ч. 5 ст. 116 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» питання про звільнення секретаря судової палати з посади повинно здійснюватися зборами суддів за пропозицією, внесеною Головою суду, або не менш як половиною фактичного складу суддів відповідної палати. Такий підхід з одного боку утверджує повноваження Голови вищого спеціалізованого суду як адміністратора, а з другого дає можливість реалізації права колективу суддів судової палати ініціювати вирішення кадрового питання про звільнення секретаря з посади. На наш погляд, така процедура засвідчує демократичний характер взаємин між колегами-суддями у вищому спеціалізованому суді. Крім того, особлива увага до судді, який, крім суддівських, виконує ще й інші обов'язки з організації роботи судової палати, досить глибоко укорінена у свідомості можновладців, сторін процесу тощо. Зокрема це призводить до реалізації бажання «вирішити» справу на свою користь. Тому роль секретаря судової палати повинна бути зведена до мінімуму з метою уникнення суб'єктивізму у відносинах між суддями та небажаних проявів особистих стосунків суддів у колективі саме в аспекті організації здійснення судочинства.

Дискусійним є і питання про запровадження посади заступника секретаря судової палати. Для прикладу: відповідно до рішення зборів суддів Вищого господарського суду України від 15 грудня 2010 р. у судових палатах запроваджено посади заступників секретарів [7]. Звичайно, зважаючи на велику кількість суддів у відповідній палаті, такий підхід може бути виправданий з точки зору належної організації її роботи. Крім того, в разі тимчасової відсутності секретаря палати (відпустки, відрядження, хвороба тощо) саме на заступника може покладатися виконання його обов'язків. Але чи раціонально збільшувати чисельність керівників, які, будучи насамперед суддями, повинні здійснювати правосуддя в повному розумінні цього слова, а не витратити дорогоцінний час на виконання інших прямо не пов'язаних із судочинством обов'язків?

На наш погляд, виконання місії секретаря судової палати в разі його тимчасової відсутності цілком може забезпечити той суддя палати, який має найбільший стаж судової роботи, або найстарший за віком серед колег-суддів. Виходячи з приписів ч. 4 ст. 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», досвід саме в галузі судового управління для секретаря судової палати не є визначальним. Основними критеріями при призначенні секретаря судової палати на посаду виступають глибокі знання у сфері організації судочинства, відповідний досвід судової роботи та довіра колективу суддів, а також уміння виокремити проблему поточного характеру та разом із колегами знайти шляхи її вирішення. Тому, ми вважаємо, що запровадження інституту заступника секретаря судової палати у Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ на сьогодні є нераціональним.

Отже, судові палати ВССУ є єдиними структурними утвореннями, що виконують функцію правосуддя, а особливості їх правового статусу обумовлюються, насамперед, змістом процесуального законодавства.

Література

1. Про затвердження офіційної абрєвіатури назви Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ : рішення зборів суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 берез. 2011 р. № 4 // Офіційний сайт Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/rishennja_zboriv_suddiv/rishennja_vid_23_bereznja_2011_roku_%E2%84%96_4_pro_zatverdzhennja_oficijnoj_abbreviatni_nazvi_vishogo_spe.html
2. Васильковський Г. В. Курсы гражданского процесса. В 2 т. Т. 1. Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия / Г. В. Васильковский. — М. : Изд. бр. Башмаковых, 1913 — 703 с.
3. Бентам И. О судоустройстве / И. Бентам ; по фр. изд. Дюмона, изл. А. Книрим. — СПб. : Изд-во Правительствующего Сената, 1860. — 225 с.
4. Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо касаційного провадження : Закон України за станом на 16 берез. 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 35. — Ст. 298.
5. Про незалежність, дієвість та роль суддів : рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R (94)12 // Вісник Верховного Суду України. 1997. № 4(6). С. 10-11.
6. Рішення Ради суддів України № 30 «Про затвердження Положення про автоматизовану систему документообігу суду» : за станом на 21 січ. 2011 р. / Рада суддів України. — Окреме офіц. вид. — 14 с.
7. Рішення зборів суддів Вищого господарського суду України № 3 «Про призначення заступників секретарів судових палат» : на станом на 15 груд. 2010 р. / Вищий господарський суд України. — Окреме вид. — 1 с.

Анотація

Фесенко Л. І. До питання щодо діяльності судових палат Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. — Стаття.

У статті досліджуються питання утворення палат у ВССУ, дається авторське визначення поняття «судова палата» та робиться висновок щодо доцільності в майбутньому утворення інших судових палат у межах цивільної та кримінальної юрисдикції. Аналізується правовий статус секретаря судової палати, з критичних позицій розглядається можливість введення посади заступника секретаря судової палати.

Ключові слова: Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, судова палата, секретар судової палати.

Анотація

Фесенко Л. И. К вопросу о деятельности судебных палат Высшего специализированного суда Украины по рассмотрению гражданских и уголовных дел. — Статья.

В статье исследуются вопросы образования палат в ВССУ, дается авторское определение понятия «судебная палата» и делается вывод относительно целесообразности в будущем образования иных судебных палат в пределах гражданской и криминальной юрисдикций. Анализируется правовой статус секретаря судебной палаты, с критических позиций рассматривается возможность введения должности заместителя секретаря судебной палаты.

Ключевые слова: Высший специализированный суд Украины по рассмотрению гражданских и уголовных дел, судебная палата, секретарь судебной палаты.

Summary

Fesenko L. I. To the Matter of the Judicial Chambers of the Higher Specialized Court on the Civil and Criminal Cases of Ukraine Activity. — Article.

The matter the Higher Specialized Court on the Civil and Criminal Cases of Ukraine Chambers formation are analysed in the article. The author's description on the «Judicial Chamber» notion is given. The Author makes the conclusion on other Judicial Chamber formation expedience within the frames of the Civil and Criminal Jurisdictions. The legal status of Chamber Secretary is analysed. The possible introduction of the Judicial Chamber Deputy Secretary Position is declined.

Keywords: the Higher Specialized Court on the Civil and Criminal Cases of Ukraine, Judicial Chamber, Judicial Chamber Secretary.

УДК 340:572.02

В. В. Завальнюк

ПРАВОВА РЕАЛЬНІСТЬ В АНТРОПОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ (ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ)

Важливою особливістю сучасного етапу розвитку сучасної правової реальності є його перехідний характер. Одночасно закладаються нові цивілізаційні основи для майбутніх перетворень. На наших очах формується нова соціально-правова реальність, вільна від міфів і догм, що вимагає виваженого, раціоналістичного пізнання. Сьогодні численні пояснювальні прийоми, стереотипи, моделі, які використовувались протягом ряду десятиліть, виявляються зовсім не виправданими. Вони не ведуть до розуміння тих процесів, що відбуваються в нормативних і ціннісних сферах соціального буття.

Тільки людина є носієм «живої духовності»; духовність суспільства, представлена культурою, являє собою «кристалізацію» цієї первинної, живої духовності. Однак людська духовність не гармонійна, що виражається в деструктивному образі дій людини, і це притаманна їй якість. Але суспільство, акумулюючи духовну й матеріальну енергію людей, також не може бути вільним від деструктивності, не може бути по своїй суті «вище» і «чистіше» людини. Тому санітарною «чисткою» суспільства, побудовою його по якій-небудь відкритій наукою моделі, не адекватній антропології і духовній суті особистості, неможливо селекціонувати стерильно «нову людину», але разом із тим духовний